

شواهدی از فعالیت بنگاه‌های اقتصادی در الواح آغاز ایلامی شوش

زهرا میراشه

دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات، تهران، ایران

کمال‌الدین نیکنامی*

استاد گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران

بهمن فیروزمندی شیره‌جین

استاد گروه باستان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز

(از ص ۲۵۱ تا ۲۶۴)

تاریخ دریافت مقاله: ۹۴/۰۳/۲۰؛ تاریخ پذیرش قطعی: ۹۶/۳/۳۰

چکیده

با توجه به نوع اقلیم و رونق کشاورزی دشت شوشان، به نظر می‌آید که سیستم اقتصادی دوره‌ی آغاز ایلامی شبیه به جوامع فئودالی است. در چنین سیستم‌هایی، دولت خان‌سالار محلی همچنین قدرت موازی مذهبی بخش وسیعی از منابع سرمایه، مانند زمین و آب را در اختیار دارند. اما شواهدی موجود است که بهره‌برداری بخشی از این منابع سرمایه به اشخاص دیگر اعطا شده است. در ابتدای بعضی از متون این دوره علائمی وجود دارد که مفهوم مشخصی ندارند، اکثر پژوهشگران آن‌ها را نمادی برای بنگاه‌های اقتصادی می‌دانند، بنگاه‌هایی که به‌نوعی سیستم تولید، توزیع، خدمات و حتی تجارت تا حدودی وابسته به آن‌ها بوده است. بر روی بعضی از این متون، اسناد حسابرسی وجود دارد که ارقام بسیار بالایی را نشان می‌دهد؛ که نشان‌دهنده شواهد و نشانه‌هایی برای فعالیت‌های اقتصادی است که به‌وسیله‌ی مؤسسات اقتصادی فوق‌الذکر انجام می‌شده است. این نهادها به احتمال زیاد موازی با حکومت آغاز ایلامی و البته تحت کنترل و مدیریت آن، بخشی از اقتصاد دوره‌ی آغاز ایلامی را هماهنگ می‌کرده‌اند. در این مقاله ابتدا متون الواح اقتصادی آغاز ایلامی و در نهایت شواهدی از فعالیت بنگاه‌های اقتصادی مورد بررسی قرار خواهند گرفت.

واژه‌های کلیدی: اقتصاد، الواح اقتصادی، آغاز ایلامی، بنگاه‌های اقتصادی، دشت شوشان

---

* رایانامه‌ی نویسنده‌ی مسئول: kniknami@ut.ac.ir

۱. مقدمه

اقتصاد یکی از مهم‌ترین ارکان تشکیل‌دهنده‌ی جوامع انسانی است که موجب تغییرات مؤثری در چهارچوب نظام‌های زیستی، اجتماعی و سیاسی آن‌ها می‌شود. جوامع ابتدایی از نظام اقتصادی به نسبت پیچیده‌ای برخوردار بوده‌اند و گونه‌های ابتدایی نظام‌های اقتصادی مدرن را که امروزه به صورت روشمند فعالند، پایه‌ریزی کرده‌اند. از میان سیستم‌های مختلف اقتصادی، اقتصاد سرمایه‌داری از چالش‌برانگیزترین مباحث باستان‌شناسی اقتصادی است که نشانه‌های آن را در بعضی از جوامع که دارای بستری مناسب برای گسترش انواع مبادلات اقتصادی درون و برون منطقه‌ای بوده‌اند، می‌توان مشاهده کرد.

فعالیت‌های اقتصادی که مبتنی بر مالکیت خصوصی (دادگر ۱۳۸۰، ۸) و استفاده از ابزارهای تولید و حضور در بازارهای رقابتی (Heilbroner 2008) باشد که با دخالت کم و یا بدون حضور دولت صورت گیرد، نوعی نظام سرمایه‌داری است، که در آن اکثریت اموال، دارایی‌ها و ابزار تولید (مانند زمین و سرمایه) به‌طور خصوصی مورد تملک افراد یا گروه‌ها واقع شده و بازار به ابزاری برای تخصیص منابع و کسب درآمد تبدیل می‌شود (Samuelson 1977). اما خیلی از این ابزارها، برای سنجش و شناخت نظام‌های اقتصادی که در جوامع باستان وجود داشتند، ناکافی است؛ و به‌جز استناد به مکتوبات و پاره‌ای از یافته‌های باستانی نمی‌توان روش مؤثر و کارآمدی برای سنجش عوامل مؤثر در شناخت نظام‌های اقتصادی جوامع باستان مانند نوع و میزان دارایی، ابزارهای تولید، نوع مالکیت و تسلط بر بازار پیدا کرد (اسمیت ۱۳۸۴). تحلیل واقع‌گرایانه و هم‌جانبه‌درباره‌ی واحدهای تولیدی و نهادهای نظارتی اقتصادی آغاز ایلامی دشوار است. مطالعه‌ی سازوکار جامعه‌ی پیچیده‌ی آغاز ایلامی با توجه به فقدان مدارک کامل و کافی و عدم کاوش‌های علمی در بیش از سه دهه‌ی گذشته این مسئله را بغرنج‌تر کرده است. باین‌حال، اسناد مکتوب به‌دست آمده تا حدودی می‌تواند به شناخت بهتر ما از تحولات اجتماعی- اقتصادی از این دوره کمک کند.

۲. روش تحقیق

مراحل انجام تحقیق این مقاله شامل مطالعات توصیفی و تشریحی اشیای مرتبط با اسناد مربوط به مدیریت اداری و حسابرسی اقتصادی و طبقه‌بندی اشیاء، از نظر نقش آن‌ها در روابط اقتصادی و در نهایت تحلیل کمی و کیفی نقش کاربردی هر کدام از موارد مطالعاتی است.

۳. پیشینه‌ی تحقیق

فعالیت‌های باستان‌شناسی در دشت شوش با کاوش‌های مارسل دیولافوا در ۱۸۸۴ آغاز شد و پس از آن با انعقاد قراردادی (۱۹۲۷-۱۹۰۰) انحصار کاوش‌های شوش به فرانسوی‌ها واگذار شد. کاوش‌های دومورگان (۱۹۱۲-۱۸۹۷)، دومکنم (۱۹۳۹-۱۹۱۲)، لوی لوبرن (۳۶-۱۹۳۴)، گیرشمن (۱۹۶۷-۱۹۴۶)، ژان پرو و دولفوس (۱۹۷۹-۱۹۶۸) در این منطقه، نشان‌دهنده‌ی اهمیت این فعالیت‌ها در تدوین گاهنگاری و بازسازی فرهنگ‌های پیش‌ازتاریخی تا دوره اسلامی است و نتایج حاصله در مجموعه گزارش‌هایی هدفمند و منسجم (MDP, DAFI) منتشر شده است. رهیافت این کاوش‌ها در طی بیش از هشتاد سال، کشف هزاران قطعه شیء مختلف و از جمله الواح گلی و اثر مهر است که مورد توجه باستان‌شناسان و زبان‌شناسان قرار گرفته است. از ابتدای قرن بیستم و نسان شیل، با توجه به مطالعات مستمر خود بر روی این الواح، نوعی خاص از مواد فرهنگی را آغاز

ایلامی نامید. وی مجموعه‌ی ارزشمندی از الواح آغاز ایلامی را در مجموعه گزارش‌های MDP 6,17,26 منتشر نمود. تعداد زیادی از این الواح مربوط به متون حسابرسی آغاز ایلامی است و در طی دهه‌های اخیر بسیاری از محققان این الواح را بازخوانی کرده‌اند؛ مطالعات فوق را نیسن (۱۹۹۳)، دامرو (۲۰۰۶-۱۹۹۹)، انگلاند (۲۰۰۴) و دال (۲۰۱۲-۲۰۰۵) به انجام رسانیده‌اند. مقاله‌ی حاضر نخستین تلاش به منظور تبیین نقش بنگاه‌های اقتصادی دوره‌ی آغاز ایلامی در جهت گسترش اقتصاد سرمایه‌داری در دشت شوشان است.

۴. اسناد مکتوب آغاز ایلامی

از بین بیش از ۱۵۰۰ قطعه لوح آغاز ایلامی (Englund 2004a: 28)، تعداد معدودی کامل هستند. حدود ۸۰ تا ۹۰ درصد علائم نگارش آغاز ایلامی خوانا نیستند و دلیل خوانش آن‌ها، شباهت با برخی از علائم نگارشی بین‌النهرینی مانند نشانه‌های عددی و نشانه‌هایی مانند گوسفند، بز، غلات و سایر اقلام ضروری است (Dahl 2005).

اندیشه‌نگارهای آغاز ایلامی متونی بوده‌اند که بر روی آن‌ها جزئیات مربوط به سند حسابداری به صورت خلاصه با استفاده از نمادهای از قبیل تعیین شده نوشته می‌شده است. در این اسناد، نشانه‌های معرف جانوران، کالاهای مبادله شده، جیره غذایی (دستمزد) و نمادهایی از بنگاه‌های (مؤسسات) اقتصادی (خصوصی، دولتی یا معابد) و نمادهایی از اشخاص که بیشتر شخصیت حقوقی آن‌ها مورد توجه بوده است، در کنار نشانه‌های عددی مشاهده می‌شود (Daniels 1996:163). در ترکیب‌بندی این صورت‌حساب‌ها، علائم معرف اشخاص (ناظر، سرکارگر، کارگر) همیشه مقدم بر نمادهای رقمی هستند (Nissen 1993: 116).

موضوع تعدادی زیادی از متون محاسباتی و اداری آغاز ایلامی، کنترل و مدیریت نیروی کار مورد نیاز در مناسبات اقتصادی نظیر تولید و توزیع محصولات کشاورزی و دامی و به احتمال کارگاه‌های تخصصی است که بیانگر وجود سازمان‌های متمرکز و نظام‌یافته‌ی اقتصادی است. به نظر می‌رسد در این دوره نهادهای اقتصادی (خصوصی یا دولتی) بخش بزرگی از جمعیت، زمین، فعالیت‌های عمرانی، کشاورزی و شاید تجاری دشت شوشان را مدیریت می‌کرده‌اند (Nissen Ibid: 70).

در ابتدای متن تعداد زیادی از الواح آغاز ایلامی علامت‌هایی وجود دارد که بار معنایی عددی ندارند. اکثر پژوهشگران آن‌ها را به‌عنوان نشانه یا علامتی خاص می‌شناسند که به‌احتمال یکی از کاربردهای زیر را داشته است:

- نشانه یا علامتی از مؤسسه (بنگاه) اقتصادی است.
- نشانه یا علامتی از شخص قدرتمندی است که روابط و فعالیت‌های اقتصادی داشته است.
- نشانه یا علامتی از خانواده قدرتمندی است که روابط و فعالیت‌های اقتصادی داشته‌اند.
- احتمال ضعیف‌تر نوعی مجوز برای ثبت و رسمیت بخشیدن به سند اقتصادی است، که از طرف شخص یا بنگاه اقتصادی صادر می‌شده است (Dittmann 1986: 332-66; Englund Ibid:104). آنچه مشخص است این علامت‌ها به اسناد مکتوب رسمیت قانونی داده و وجود نهادی را که کنترل اقتصادی بر بخشی از مناسبات اقتصادی - اجتماعی داشته‌اند ثابت می‌نماید (Damerow & Englund, 1989: 16; Daniels Ibid; Scheil 1923).

بعضی از این علائم نسبت به بقیه شناخته‌شده‌تر هستند و علاوه بر الواح گلی بر روی چند اثر مهر هم دیده می‌شوند. از جمله شناخته‌شده‌ترین آن‌ها، نشانه M136 معروف به مثلث مودار (triangle Hairy) است (تصویر ۱) چندین مورد با تغییراتی در جزئیات شبیه به این نوع علامت دیده می‌شود (جدول ۱) که با توجه به فقدان مدارک لازم نمی‌توان نسبت به کل آن‌ها نظر دقیقی ابراز کرد. باین‌حال، این نشانه‌ای غیر عددی است و به احتمال معرف یک شخصیت یا بنگاه اقتصادی است (Dahl 2005; Damerow & Englund 1989) که در ابتدا و داخل متن (نمودار ۱) تعدادی از اسناد نوشتاری و روی چند اثر مهرهای آغاز ایلامی (تصاویر ۳) دیده می‌شود.

نشانه M 327 هم در متون آغاز ایلامی فاقد مفاهیم و به تعداد زیاد در ابتدای لوح نقر شده است (جدول ۲). این نشانه به اشکال مختلف همراه یا بدون نقش‌مایه‌های اضافی ثبت شده، در بعضی موارد با نشانه‌های دیگر تشکیل یک ترکیب واحد را می‌دهد. مانند آنچه در لوحه ۹۲ در MDP:17 دیده می‌شود که از ترکیب نشانه‌های $M327 + M342 M180_b$ تشکیل شده است (تصویر ۲).

بر اساس تعداد معدودی از الواح آغاز ایلامی، نوع فعالیت‌های کارگران و شیوه‌ی مدیریت انسانی و مالی را تا حدودی، می‌توان بازسازی کرد. به نظر می‌رسد ثبت هزینه‌ها در هر محوطه‌ی کارگاهی یا انبار را، دست‌کم یک نفر حسابدار انجام می‌داده است. حسابداران با در اختیار داشتن گل تازه و لوح آماده، تعداد روزهای کاری، تعداد کارگران، سرکارگران، نوع و میزان جیره و سایر هزینه‌ها و رویداد های مالی را ثبت می‌کردند و احتمالاً دست‌کم یک سند رونوشت تهیه و به واحدهای نظارتی تحویل می‌شد.

۴.۱. نمونه‌ای از لوحه‌های حسابرسی کارگری

یکی از معروف‌ترین الواح حسابرسی مربوط به گروه‌های کارگری لوح MDP: 17 N 45 است. این لوح، کارکرد ۵۹۱ کارگر را در غالب هفت گروه نشان می‌دهد (تصویر ۳). اولین نقشی که به چشم می‌خورد نشانه $M327 + M342 M180_b$ مربوط به بنگاه اقتصادی است. برای هر گروه کارگری یک سرکارگر با نشانه ویژه و هر گروه کارگری با نشانه B^{D} (M388) (کارگر مرد) مشخص هستند و در نهایت تعداد کارگران با علائم عددی ذکر شده‌اند. تعداد گروه‌ها از ۴۴ نفر تا ۱۴۷ نفر متفاوتند. در پشت لوح تعداد کل با نشانه‌های عددی دیده می‌شود. لوح فاقد نشانه‌های دیگری است و به احتمال صرفاً برای نگهداری آمار کارگران تهیه شده است (Nissen 1993).

۵. حقوق و دستمزد

موضوع بیشترین اسناد اداری و محاسباتی این دوره مربوط به ثبت محاسبات توزیع جیره غذایی (دستمزد) و نیروی کار است. در تعداد زیادی از این گروه از الواح، اطلاعات مربوط به نیروی کار و توزیع جیره غذایی دیده می‌شود (Nissen 1993; Englund 2004_b). در این الواح می‌توان تعداد نیروی کار، جنسیت کارگران و در تعداد معدودی نیز نوع فعالیت اقتصادی (تصویر ۴) همچنین میزان جیره غذایی را مشاهده نمود (Dahl 2005; Damerow 1999 & 2006)

میزان این جیره‌ها نزدیک به کمینه‌ی حدّ معاش و در سراسر هزاره‌ی سوم پیش از میلاد دارای نوسات کمی بود. حبوبات بیشتر به صورت ماهانه و پشم و چربی (یا روغن، احتمالاً روغن حیوانی یا کنجد) به صورت سالانه،

توزیع می‌شد. توزیع سایر مواد غذایی نامنظم‌تر بود و احتمالاً در مواقعی خاص مانند جشنواره‌های مذهبی اتفاق می‌افتاد. به نظر می‌رسد توزیع جیره‌ی غذایی از انبارهای مرکزی را سرکارگران گروه‌های کارگری (که به‌طور معمول هر گروه بین پنج تا پنجاه نفر در نوسان بودند) (تصاویر ۶-۵) به انجام می‌رسانده‌اند (Nissen Ibid: 70).

۶. تحلیل نهایی

در خاور نزدیک مهم‌ترین ابزار تولید یا منبع سرمایه زمین و آب است. سرمایه‌محوری، نظامی اقتصادی است که در آن پایه‌های سیستم اقتصادی بر روی مالکیت خصوصی ابزارهای تولید اقتصادی قرار دارد. قرار گرفتن این ابزارها در دست یک عده خاص موجب می‌شود تا از آن برای ایجاد بهره‌مندی اقتصادی در بازارهای رقابتی استفاده کنند. به این نظام، آزادی مالکیت شخصی نیز گفته می‌شود که معنی آن، تولید و توزیع کالاهاست (Heilbroner 2008). اکثر اقتصاددانان انباشت سرمایه را یکی از عوامل مؤثر در تسریع روند رشد اقتصادی جامعه می‌دانند و اساسی‌ترین عوامل موردنیاز برای رشد و انباشت سرمایه را محیط جغرافیایی و در کنار آن یکپارچه‌سازی اقتصادی از طریق روابط تجاری و فعالیت نهادهای سیاسی - اقتصادی معرفی می‌کنند (Janus 2013: 1).

دشت شوشان با وجود رودهای پر آب و خاک آبرفتی حاصلخیز بستر مناسبی برای کشاورزی و دامپروری است که هر دو از ارکان اقتصاد معیشتی در خاور نزدیک به‌شمار می‌آیند. زمین مناسب و آب فراوان دو عامل اصلی ثروت و مؤثر در انباشت سرمایه است؛ و کسانی که توانایی مدیریت و حق تملک بر آن‌ها را داشتند به راحتی قادر بودند سرمایه مناسب جهت تولید ثروت و در نتیجه کنترل بازار برای تخصیص منابع و کسب درآمد بیشتر را به‌دست آورند.

این‌که چه میزان از سازوکار فعالیت‌های اقتصادی دوره‌ی آغاز ایلامی زیر نظر مستقیم دولت یا معابد و یا بخش خصوصی بوده با اسناد موجود، قادر به پاسخ‌گویی نیستیم. ولی وجود نوعی انحصار در فعالیت‌های اقتصادی مشهود است؛ که بخشی از امور اقتصادی را در کنار دولت یا معابد رتق و فتق می‌کرده‌اند. به نظر می‌رسد این بنگاه‌های تا حدودی آزادی عمل داشته‌اند؛ از جمله مواردی که می‌توان به آن‌ها به‌عنوان نشانه‌هایی از آزادی روابط اقتصادی در دوره آغاز ایلامی اشاره نمود، عبارت‌اند از:

۱.۶. مالکیت خصوصی

به نظر می‌رسد حکومت خان‌سالار آغاز ایلامی بخشی از این منابع را در اختیار خان‌های زیردست یا گروه‌ها و خانواده‌هایی که با سران قدرت ارتباط نزدیک یا منافع مشترک داشتند، گذاشته بود (هرچند در این زمان شناخت نظام مالکیت زمین بدون مدارک کافی امکان‌پذیر نیست). این افراد با در اختیار داشتن سرمایه (زمین و آب)، می‌توانستند بخش زیادی از محصولات کشاورزی و دامی را تولید کنند. این محصولات که غالباً محصولات استراتژیک هستند مانند جو، گندم، کنجد، و فرآورده‌های دامی بخش اعظم رژیم غذایی مردم منطقه را فراهم می‌کرده‌اند.

۲.۶. انگیزه سودطلبی و انحصارطلبی

بر روی بعضی از الواح محاسباتی آغاز ایلامی ارقام جالب توجهی وجود دارد که با توجه به این‌که تعدادی دارای لوگو یا علامت بنگاه‌های اقتصادی هستند، به احتمال قوی روند تولید یا توزیع آن‌ها را این بنگاه‌ها به

انجام رسانیده‌اند. به‌عنوان نمونه، اقلام بزرگی مانند ۱۷۱۰۰ واحد غلات (MDP 26: 48)، ۲۳۶۰۰ رأس جانور (MDP 31:31) و ۱۵۰۲ دام کوچک (MDP 17: 275) (تصاویر ۸-۷) ثبت شده است (پاتس ۱۳۸۵: ۱۳۴). در ابتدای لوح‌های ۸-۷ علامت M327 قابل تشخیص است. حجم بالای اقلام فوق علاوه بر اینکه مبین این است که شوش در دوره‌ی آغاز ایلامی مرکز بزرگی برای فعالیت‌های اقتصادی بوده است، نشان‌دهنده وجود بخشی از انحصار تولید یا توزیع این محصولات برای گروهی خاصی از جامعه است.

۳.۶. بهره‌گیری از منابع انسانی

مدیریت طرح‌های عمرانی، زمین‌های کشاورزی، نگهداری از گله‌های احشام، تولید محصولات لبنی و کشاورزی و فراوری آن‌ها (مانند تهیه روغن کنجد)، همچنین توزیع کالاهای تولید شده در کنار مراودات درون‌منطقه‌ای و برون‌منطقه‌ای، نیازمند نیروی کار در رده‌های مختلف بوده است. در متون آغاز ایلامی اطلاعات محدودی از کارگران - که با توجه به کمی جیره غذایی در بعضی از موارد احتمالاً بعضی از آن‌ها برده بوده‌اند - درباره تعداد، جنسیت، جیره آن‌ها و در پاره‌ای موارد نوع شغلی که به آن مشغول بوده‌اند ذکر شده است. اطلاعات موجود بیشتر در زمینه‌ی فعالیت‌های کشاورزی و دامپروری است اما احتمالاً صنایع تولیدی دیگری نظیر نساجی، سفالگری و غیره از صنایع مهم بوده که معیشت کارگران زیادی به آن‌ها وابسته بوده است. گروه‌های کارگری فوق تحت نظر سرکارگر یا ناظر کار می‌کردند. در رأس این گروه‌ها بنگاه یا مؤسسه‌ی اقتصادی قرار داشت و حکومت مستقیم یا غیرمستقیم بر کار این بنگاه‌ها نظارت داشت (نمودار ۲).

۴.۶. رقابت

از دیگر عواملی که می‌توان نشانه‌هایی از اقتصاد سرمایه‌داری را در دوره‌ی آغاز ایلامی دید، رقابت بین بنگاه‌های اقتصادی است. به‌رحال وجود نشان چند بنگاه اقتصادی در الواح آغاز ایلامی مبین وجود رقابت بین گروه‌های اقتصادی است که عملکرد احتمالی و روابط بین آن‌ها بر ما پوشیده است (نمودار ۱).

۵.۶. تجارت برون‌منطقه‌ای

جان آلدن در نظریه خود درباره پویایی تمدن آغاز ایلامی در عوامل تجارت کلی و جزئی بیان می‌کند که در بین سکونتگاه‌های جنوب غربی ایران در اواخر هزاره چهارم و اوایل هزاره سوم قبل از میلاد هماهنگی وجود داشته است (Alden 1973: 1). مطالعه رشد جمعیت در جلگه شوش براساس میزان گسترش محوطه‌های مسکونی و درهم فشردگی واحدهای مسکونی از یک سو و تخمین تولید غلات از سوی دیگر نشان می‌دهد که این تولید روبه‌رشد بیش از مقدار موردنیاز برای مصرف جمعیت منطقه بوده است. پس غله مازاد می‌بایستی از طریق شبکه‌های مبادلاتی درون‌منطقه‌ای و حتی برون‌منطقه‌ای صادر شده (نمودار ۳) و به گروه‌های روبه‌افزایش دامداری رسیده باشد که بدون وجود غلات و کالاهای صنعتی وارداتی قادر به دوام در منطقه نبودند. علاوه بر این بخشی از تولیدات دامی به مناطق کشاورز‌نشین (با اقتصاد معیشتی بر اساس کشاورزی) انتقال می‌یافت (Wright 1977: 26).

به‌طور قطع تجارت با بیگانگان، آن‌هم در مسیرهای دور به‌صورت سازمان‌یافته تحت‌نظر یک نظام حکومتی که بر بسیاری از واحدهای محلی و سازمان اداری مبادلات اقتصادی یا گردآوری و توزیع تولیدات غذایی نظارت دارد، ممکن می‌شد و لازمه بازرگانی در مقیاس‌های بزرگ و پیوسته آن‌هم در مسیرهای دور، داشتن

فن مدیریت اقتصادی و بازرگانی بود (علیزاده ۱۳۷۲: ۲۳). به احتمال دولت مرکزی بخشی زیادی از این گونه مراودات اقتصادی را صورت می‌داد. اما شواهدی نیز مشاهده می‌شود که بنگاه‌های اقتصادی فعالیت‌هایی در این زمینه داشته‌اند (تصویر ۹) هرچند میزان و تنوع آن بر ما پوشیده است.

۷. نتیجه

نابرابری‌ها و تفاوت‌های اجتماعی - اقتصادی که خود پیامدی از تمایزات شکل گرفته در بین طبقات جامعه محسوب می‌شوند، نمودی از پیچیدگی فزاینده به‌شمار می‌رود. این نابرابری‌ها وقتی شکل می‌گیرند که شرایط اجتماعی (حصاری ۱۳۸۹: ۱) افراد مانند سن، جنس، ترتیب ولادت، طبقه، نژاد در بروز آن‌ها مؤثر باشند. برخی از افراد یا نهادهای خاص دسترسی متفاوتی به منابع ثروت و قدرت، کالاهای نایاب، اطلاعات، تصمیم‌گیری در قضاوت و سایر موارد داشته باشند (Price & Feinman 2010: 2). این تفاوت‌ها به آن‌ها توانایی کنترل بر منابع تولید ثروت (سرمایه) و سایر اقشار جامعه را می‌دهد. با توجه به شواهد و مدارک آغاز ایلامی که در بالا بررسی شد به نظر می‌رسد افرادی که به نوعی دسترسی خاص به منابع سرمایه داشتند، تحت پوشش بنگاه‌های اقتصادی خانوادگی فعالیت می‌کردند. آن‌ها توانسته بودند شرایطی برای خود فراهم نمایند تا بخشی از سازوکار اقتصادی مانند تولید، توزیع و مبادلات اقتصادی دشت شوشان را کنترل کنند و از این طریق قدرت و ثروت خود را افزایش دهند. اما در نهایت باید نسبت به وجود یک نظام اقتصادی تردید داشت که در آن بخش خصوصی، آزادی عمل در مراودات اقتصادی کلان بدون حضور پر رنگ دولت آغاز ایلامی را داشته باشد. به‌هرحال، با شواهد ناقص در دسترس بازرگانی اقتصاد آغاز ایلامی به‌طور کامل امکان‌پذیر نیست و نیازمند کاوش‌های جدید است که می‌تواند افق روشن‌تری را برای بازسازی اقتصاد این دوره فراهم آورد.

تشکر و قدردانی

نگارندگان بر خود لازم می‌دانند از آقای دکتر دنیل پاتس به دلیل راهنمایی‌های ارزنده و صمیمانه، تشکر و قدردانی نمایند.

جدول ۱- بسامد نشانه M 136 با اختلاف در جزئیات در الواح آغاز عیلامی

تصویر	مرجع	تصویر	مرجع	تصویر	مرجع
	MDP.17 N. 79		MDP.17 N.44		MDP.17 N. 435
	MDP.17 N. 338		MDP.17 N. 8, 104, 146, 151, 482		MDP.17 N. 5, 87, 95, 107, 122
	MDP.17 N. 312		MDP.17 N. 75		MDP.17 N. 101
	MDP.17 N. 83, 145		MDP.17 N. 47, 345		MDP.17 N. 124
	MDP.17N. 466		MDP.17 N. 339, 472		MDP.26 N. 72
	MDP.26 N. 77		MDP.26 N. 78		MDP. 6 N. 214

تصویر ۱- اثر مهر با نشانه M136 (De Mecquenem, Scheil 1921:330)

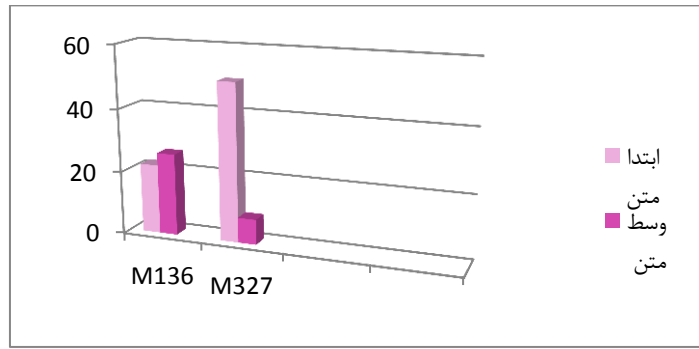
جدول ۲- بسامد نشانه M 327 استفاده شده در الواح آغاز عیلامی

تصویر	مرجع	تصویر	مرجع	تصویر	مرجع
	MDP.6 N. 379		MDP.17 N.185		MDP.17 N. 453 MDP.17 N. 4
	MDP.17 N. 462		MDP.17 N. 34		MDP.26 N. 51
	MDP.17 N. 489		MDP.17 N. 92 MDP.17. N. 122		MDP.26 N. 56
	MDP.17 N. 132		MDP.17 N. 45		MDP.26 N. 60
	MDP.17 N. 112 MDP.17 N. 374?		MDP.17 N. 354		MDP.26 N. 58
	MDP.26 N. 64		MDP.26 N. 66		MDP.26 N. 69
	MDP.26 N. 342		MDP.31 N. 672		MDP.31 N. 671
	MDP.31 N. 684		MDP.31 N. 673		MDP.31 N. 677

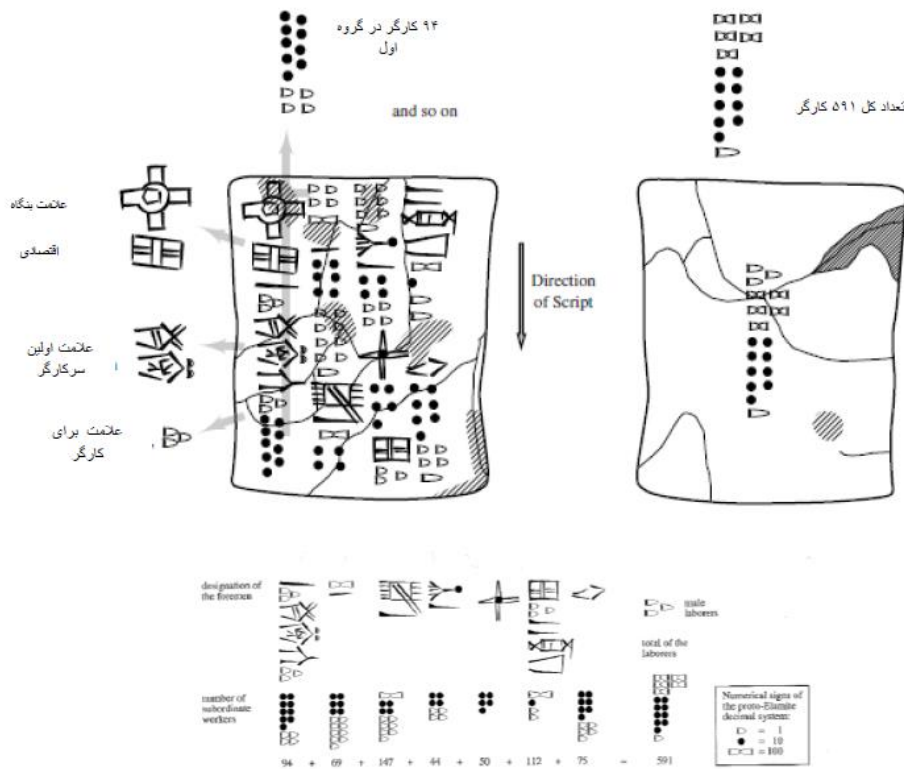

تصویر ۲- طرحی از دو نشانه M327+ M342 M180_b (Scheil 1923, 92)

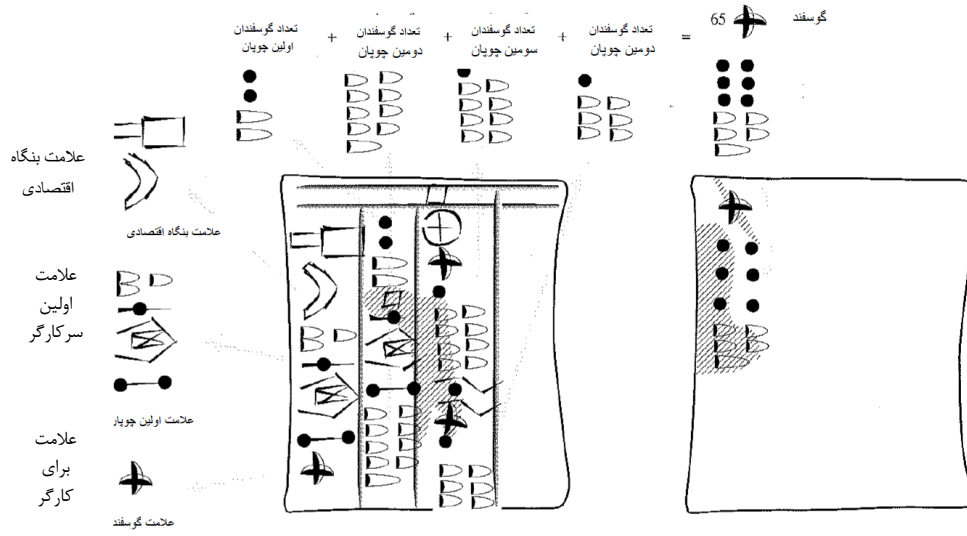

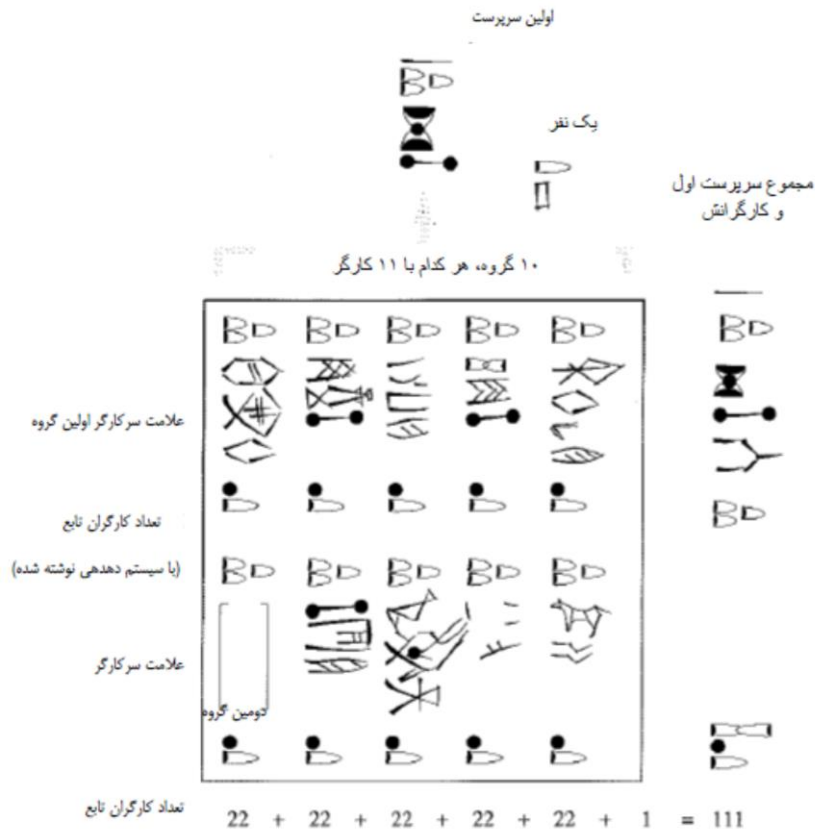
نمودار ۱- فراوانی نشانه‌های M136 و M327 در الواح آغاز عیلامی (Scheil 1905, 1923, 1935)

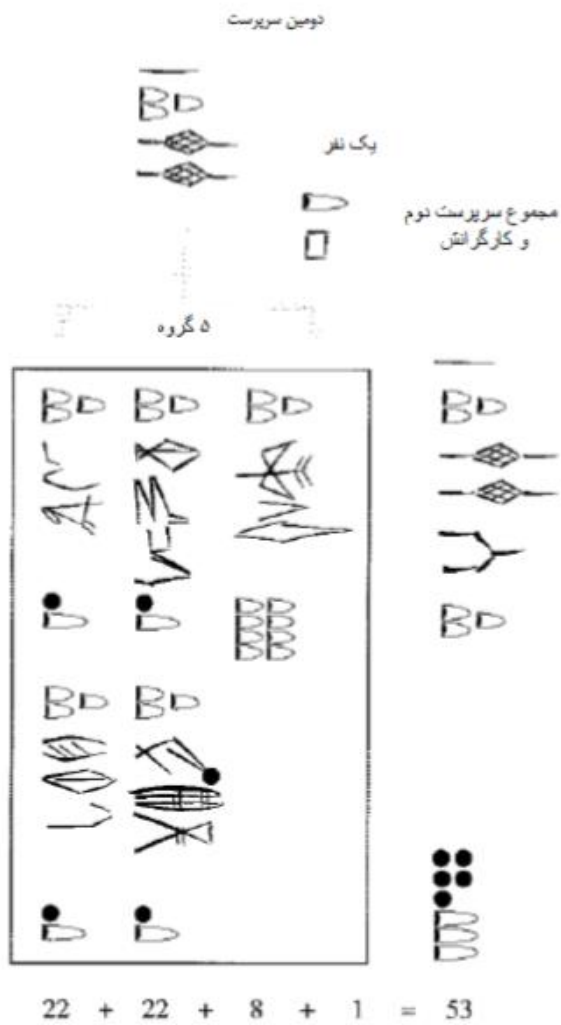
تصویر ۳- سند حسابرسی ۵۹۱ کارگر در غالب هفت گروه کاری (Scheil 1923: 45 & Nissen 1993: 76)

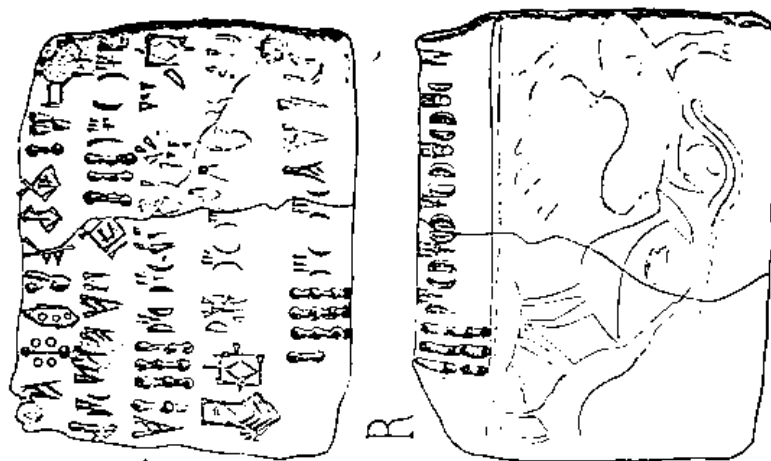
تصویر ۴- لوح آغاز عیلامی مربوط به سند اداری مربوط به ۴ چوپان آغاز عیلامی (Nissen 1993: 74)

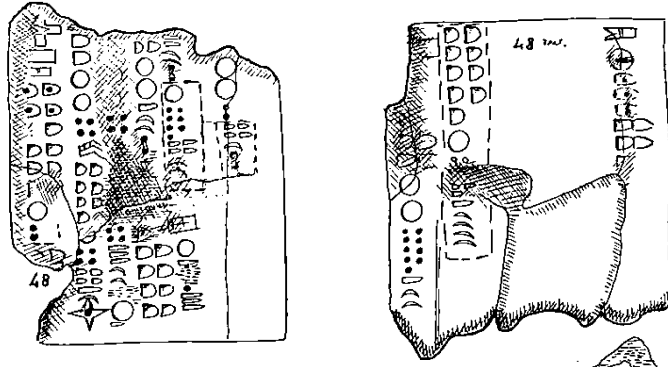
تصویر ۵- بازسازی محاسبه جیره جو (Nissen 1993: 64)

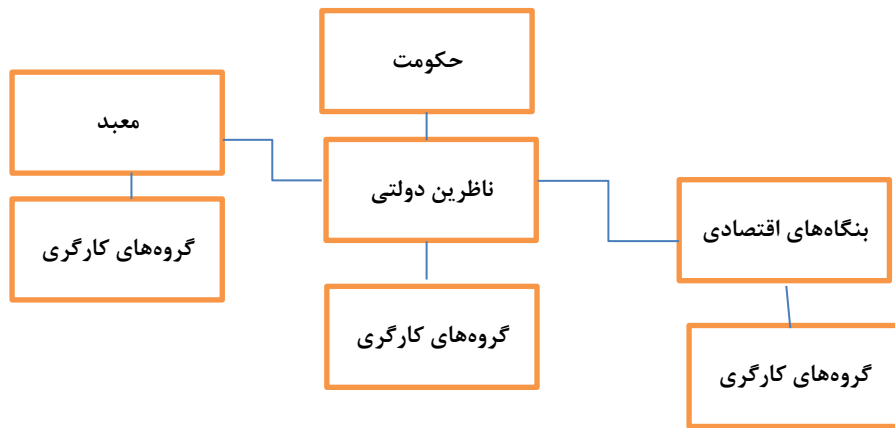
تصویر ۶- محاسبه جیره جو (Nissen 1993: 64)

تصویر ۷- لوحه آغاز عیلامی با نشانه M 327 در ابتدا و حسابرسی ۲۳۶۰۰ جانور (De Mecquenem 1949:31)

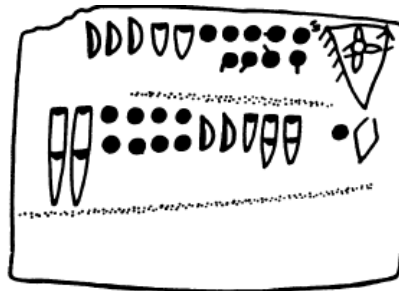
تصویر ۸- لوحه آغاز عیلامی با نشانه M 327 در ابتدا و حسابرسی ۱۷۱۰۰ واحد غلات (Scheil 1935: 48)

نمودار ۲- مدل ساده از نظارت دولت بر گروه‌های کاری به صورت مستقیم و غیرمستقیم

نمودار ۳- مدل ساده تولید و عرضه محصولات کشاورزی و دامی دشت شوشان

تصویر ۹- لوحه آغاز عیلامی مکشوفه از تپه یحیی با نقش مایه M136 (Lamberg-Karloveky 1971 :98)

منابع

- اسمیت، مایکل (۱۳۸۴)، «باستان‌شناسی و اقتصاد حکومت‌های باستان»، کامیار عبدی، *باستان‌شناسی و تاریخ*، شماره پیاپی ۳۸، شماره ۱-۲، صص ۴۳-۲۱.
- پاتس، دنیل (۱۳۸۵)، *باستان‌شناسی ایلام*، ترجمه زهرا باستی، سمت، تهران.
- حصاری، مرتضی؛ روح‌الله یوسفی زشک (۱۳۸۸)، «پیدایش نهادهای پیش‌حکومتی در فلات مرکزی ایران؛ خان‌سالارهای آغاز ایلامی در تپه سفالین پیشوا»، *مطالعات باستان‌شناسی*، دوره ۱، شماره ۲، صص ۲۲-۱.
- دادگر، یداله (۱۳۸۰)، «تحولات اقتصادی سرمایه‌داری و قرائت‌های گوناگون آن»، *پژوهش‌های رشد و توسعه پایدار*، شماره ۲، صص ۲۶-۶.
- Alden, J. R., 1982. Trade and Politics in Proto-Elamite Iran, *Current Anthropology*, 23 (6): 613-40.
- Altaweel, M., 2008. Investigating Agricultural Sustainability and Strategies in Northern Mesopotamia: Results Produced Using a Socio-Ecological Modeling Approach, *Journal of Archaeological Science* 35: 821-835.
- Dahl, Jacob L., 2001. *Collection*, Louvre Museum, Paris.
- Dahl, Jacob L., 2005. Complex Graphemes in Proto-Elamite Cuneiform, *Digital Library Journal*, 1-15.
- Daniels, Peter, T., 1996. *The World's Writing Systems*, Oxford University Press.
- Dittmann, R., 1986. Susa in the Proto-Elamite Period and Annotations on the Painted Pottery of Proto-Elamite Khuzestan, in: Finkbeiner, U., and Rollig, W., (eds.), *Gamadat Nasr: Period or Regional style?*, Wiesbaden TAVO Beiheft B 62, Pp.171-98.
- Damerow, P., & R. K., Englund 1989. *The Proto-Elamite Texts from Tepe Yahya*, The American School of Prehistoric Research Bulletin 39. Cambridge MA: Peabody Museum of Archaeology and Ethnology.
- Damerow, P., 1999. *The Origins of Writing as a Problem of Historical Epistemology*, <http://www.mpiwg-berlin.mpg.de/Preprints/P114.PDF>.
- Damerow, P., 2006. The Origins of Writing as a Problem of Historical Epistemology, *Cuneiform Digital Library Journal*, 1-10.
- De Mecquenem, R., & Scheil, V., 1921. *Empreintes de Cachets Elamites*, Paris, MDP 16.
- De Mecquenem, R., 1949. *Epigraphie Proto-Elamite*, paris, MDP 31.
- Englund, R. K., 2004. The State of Decipherment of Proto-Elamite, in: S. Houston (ed.), *The First Writing: Script Invention as History and Process*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 100-149.
- Englund, R. K., 2004. Proto-Cuneiform Account-Books and Journals, in: M., Hudson and C. Wunsch, (eds.), *Creating Economic Order: Record-Keeping, Standardization and the Development of Accounting in the Ancient Near East*, Bethesda, Maryland: CDL Press, Pp: 23-46.
- Heilbroner, Robert L., 2008. *Capitalism, New Palgrave Dictionary of Economics*, (2nd ed.), London, Palgrave.
- Janus, Thorsten & Janus Jerome Lim, 2013. *Institutional Development, Capital Accumulation, and the Emergence of Civilizations*, University of Wyoming, and the World Bank and Santa Cruz Institute for International Economics 6: 1-35.
- Lamberg-Karloveky, C.C., 1971. Mesopotamia and the Indo-Iranian Borderlands, *Iran*, 10: 89-100.
- Nissen, H., Damerow, P., & Englund, R., 1993. *Archaic Bookkeeping*, Chicago, University of Chicago Press.
- Price, T., Douglas. & Feinman, Gary. M., 2010. Social Inequality and the Evolution of Human Social Organization, in: Price T.D., Feinman G.M. (eds.), *Pathways to Power*,

Foundations of Social Inequality. Fundamental Issues in Archaeology, Springer, Boston, MA, pp. 1-14.

Samuelson, P.A., 1977. *Foundations of Economic Analysis*, New York, Atheneum.

Scheil, V., 1905. *Textes Elamites, Sémitiques, Deuxième*, Paris, MDP 6.

-----, 1923. *Textes de Comptabilité Proto- Elamite*, Nouvelle Série, Paris, MDP 17.

-----, 1935. *Textes de Comptabilité Proto- Elamite*, Troisième Série, Paris, MDP 26.

Wright, Henry. T., 1977. Palynological Investigations in Western Iran, *Paleohistoria*, 19: 19-95.